TRĂSĂTURI DE GEN PERSONAL ALE NUMELOR DE RUDENIE ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

GEORGIANA-ANDREEA ŞOVAR
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti

În lucrarea de faţă îmi propun să studiez clasa numelor de rudenie sub aspectul trăsăturilor de gen personal.

Voi analiza numele de rudenie pe baza unui corpus reprezentativ. Voi avea în vedere, pentru limba veche, numai texte originale româneşti. Pentru secolul al XVI-lea voi folosi lucrarea *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareş), Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1979.

Textele care vor constitui suportul analizei pentru secolele al XVII-lea – al XVIII-lea sunt cronicile moldoveneşti şi munteneşti:

− Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*;
− Miron Costin, *Opere;*
− Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte;*
− *Cronicari munteni.*

Corpusul va fi completat, pentru cele trei secole, cu documente şi scrisori tipărite de Nicolae Iorga: *Scrisori de negustori tipărite cu o prefaţă pentru Sfatul negustoresc de Nicolae Iorga* şi *Documente româneşti din Archivele Bistriţei*.

Numele de rudenie reprezintă o categorie aparte care face posibilă înscrierea limbii române printre limbile care pot fi caracterizate în funcţie de parametrul tipologic al animatului. Animatul este o clasă extralingvistică ce se manifestă diferit în structura fiecărei limbi. Motivul pentru care semul [+animat] are o relevanţă lingvistică în stabilirea trăsăturilor de gen personal ale numelor de rudenie în limba română este acela că limba română se dovedeşte a fi sensibilă la marcarea morfosintactică a acestei categorii lexico-semantice.

Desigur, animatul presupune o ierarhie ale cărei componente, în ordine descendentă, sunt: [uman] > [animat] > [inanimat]. Fiecare componentă marchează distincţii mai fine, precum [uman persoană individualizată] > [uman nume de rudenie], [animat personal] > [animat nonpersonal].

Se constată faptul că numele de rudenie reprezintă pe scara animatului o poziţie privilegiată, în sensul că se plasează la un nivel ridicat al ierarhiei. Este de aşteptat ca această încadrare semantică să aibă consecinţe în plan morfologic şi sintactic, ceea ce vom încerca să arătăm în cele ce urmează.

BDD-V821 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)

Genul personal reprezintă „o subclasă lexicală de substantive, cea a numelor de persoană, subclasă care manifestă o tendinţă clară de gramaticalizare[1], adică de distingere de mulţimea substantivelor nonanimate şi prin particularităţi morfosintactice”[2]. Această clasă a substantivelor arată sensibilitatea limbii române faţă de categoria animatelor personale. Din punct de vedere morfologic şi sintactic, această sensibilitate a limbii române faţă de categoria persoanelor se manifestă prin tendinţa de marcare formală (prin mărci flexionare şi sintactice) a clasei substantivelor personale.

Genul personal a dispărut din sistemul limbilor moderne, dar a fost păstrat în limbile slave. O situaţie specială are genul personal în poloneză.

Genul personal reprezintă în poloneză o creaţie care individualizează această limbă: „genul «personal» se caracterizează printr-o manieră particulară de a exprima, la pluralul masculinelor, subiectul şi obiectul direct în funcţie de distincţia dintre numele de persoane şi de substantivele care desemnează animale sau lucruri”[3].

În poloneză, în afara opoziţiilor care se manifestă în general în limbile slave (masculin/feminin/neutru, masculin animat/masculin inanimat), există la plural opoziţia masculin personal/masculin nonpersonal.

Atât în poloneză, cât şi în română, numele de rudenie sunt încadrate în clasa substantivelor care prezintă trăsături de gen personal[4].

În română, trăsăturile morfosintactice ale genului personal, după cum sunt redate în GALR, sunt: marcarea proclitică (prin *lui*) a cazului G-D; marcarea vocativului cu desinenţe specifice; marcarea obiectului direct cu *pe*; adjoncţiunea adjectivului pronominal posesiv la forma nearticulată a numelor de rudenie. În afara acestor particularităţi morfologice şi sintactice trebuie să se ţină seama de o serie de mărci semantice şi gramaticale care orientează spre citirea puternic referenţială a numelor de rudenie (se au în vedere în primul rând funcţiile articolului privind actualizarea în context şi individualizarea nominalelor).

Numeroşi cercetători au atras atenţia asupra faptului că existenţa subgenului personal în română este, în context romanic, o creaţie a românei şi un parametru tipologic de individualizare a limbii române.

Constituirea unui (sub)gen personal este în stadiul de tendinţă, şi nu de clasă definită, deoarece trăsăturile de gen personal nu se manifestă omogen la toate substantivele nume de persoană (există diferenţe de comportament morfosintactic între substantivele proprii nume de persoană, pe de o parte, şi substantivele comune nume de rudenie, pe de altă parte).

Genul pesonal trebuie înţeles ca o clasă de substantive care prezintă prin semantica lor proprie, intrinsecă un grad ridicat de individualizare. Nu numai substantivele proprii care desemnează indivizi, ci şi substantivele comune care denotă persoane unice în conştiinţa vorbitorului tind să aibă comportamentul numelor proprii. De aceea, în discuţia noastră vom insista în primul rând asupra mijloacelor gramaticale şi lexico-semantice prin care se realizează individualizarea numelor comune în discurs.

---

[1] Am preluat acest citat din DSL, dar trebuie precizat faptul că în cercetările recente de lingvistică termenul „gramaticalizare” este un concept bine definit şi s-a specializat cu o accepţie diferită.

[2] DSL (2005: 362), la articolul *personal*.

[3] Drzewiecki (1918: 9).

[4] „Sunt considerate personale: 1. numele proprii de persoane, 2. numele ocupaţiilor şi ale meseriilor, 3. numele gradelor de rudenie şi 4. în general, numele fiinţelor considerate a fi persoane” (Drzewiecki 1918: 5).

BDD-V821 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)

A. O primă observaţie priveşte comportamentul individualizator al termenilor de rudenie în funcţie de **parametrul articulării**. Trebuie avute în vedere mai multe situaţii.

(a) Articularea cu articol definit a termenilor de rudenie care se află în poziţie predicativă este o marcă a gradului ridicat de individualizare a acestor substantive şi un argument în favoarea apropierii acestor termeni de numele proprii:

(1) *Iar Ştefan vodă … au trimis la craiu leşăscu soli, vestindu-i de războiu cu noroc ce au făcut înpotriva Radului vodă, fălindu-să că şi cetatea şi scaunul Dâmboviţa cu toată avuţiia i-au luat, denpreună şi* ***doamna*** *şi fiică-sa.* (Ureche, 95)

(2) *Moartea îmi iaste* ***tatăl****, carele mă naşte.* (Costin, *De neamul moldovenilor*, 221).

(b) În română, de regulă, substantivele precedate de prepoziţie nu sunt articulate cu articol definit decât dacă sunt însoţite de alţi modificatori. Totuşi, articularea cu articol definit a numelor precedate de prepoziţie este posibilă în cazul termenilor de rudenie deoarece aceştia desemnează persoane unice, puternic individualizate pentru vorbitori:

(3) *Mă rog, viind dumneata încoace, să cercetezi* ***la maica,*** *să-mi trimiţă vreo cămăşă şi vre-o 2 părechi cămăşoi.* (Iorga, *Scrisori*, 120)

(4) *Însă boierii acéşti doi tot cu fereală îmbla şi tot pre ascuns noaptea pe la poarta despre casăle* ***despre doamna*** *veniia la Vasilie vodă.* (Miron Costin, *Let.*, 149)

(c) În mod prototipic, adjectivul antepus substantivului preia formal articolul definit al numelui (dacă acesta din urmă are un articol hotărât). O situaţie specială se înregistrează în româna veche în flexiunea termenilor de rudenie:

(5) *Singur Coreţchii au căzdut pre mîna lui Schinder paşea şi* ***biiata doamna*** *cu coconul, Bogdan vodă şi o samă de boieri.* (Costin, *Let.*, 64)

B. Selecţia **cliticelor posesive conjuncte** reprezintă o altă trăsătură a genului personal în sensul că acestea se ataşează direct substantivului, astfel încât pentru numele de rudenie posesivul pare să aibă un dublu rol, acela de a înlocui articolul definit şi acela de a exprima posesia. Se deosebesc mai multe cazuri:

− ataşarea cliticului posesiv determină trunchierea (apocopa) substantivului prin dispariţia silabei finale:

(6) *Deci e'u zîs aşiè: dupî* ***fa'sa*** *să no îmble mai multu.* (Iorga, *Scrisori*, 57)

− ataşarea cliticului posesiv determină trunchierea substantivului prin dispariţia silabei iniţiale (afereza):

(7) *I-au dăruit acele 2 zapise cu o mia dă lei, fiindu bani drepţi ai* ***mă-sii*** *de la părinţi dă zeastre.* (Iorga, *Scrisori*, 111)

BDD-V821 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)

− genitiv-dativul invariabil al numelor de rudenie care moştenesc tiparul latin al substantivelor terminate în *-onis, -anis,* astăzi dispărute din uz (*tătâne, mămâne, frătâne*), dar şi al substantivelor moştenite şi păstrate în limba română actuală (*frate-miu, soră-sa* etc.):

(8) *Albertu, craiul leşăscu, fiind ales de ţară craiu pre urma lui Cazimir, tătâne-său, uită* ***prieteşugul tătâne-său*** *ce ţinuse cu Ştefan vodă* (Ureche, 108)
(9) *Scris-am eu, Sta[n]ca, fata popei Radului o(t) Ca[co]va, zapisul meu la mâna* ***unchiu-meu*** *popei, lu Anghel... ca să ţie parte de moşie a tătini-meu, popei Radul* (DÎR,151).

C. **Vocativul** este adesea invocat printre trăsăturile genului personal. Dar vocativul, în toate limbile care îl gramaticalizează, este prin excelenţă cazul substantivelor care desemnează persoane, şi nu o marcă distinctivă a genului personal. Atunci când vocativul se aplică substantivelor animate nonpersonale sau chiar substantivelor inanimate acesta este semnul unei recontextualizări şi al unei utilizări figurate (personificate, metaforice, metonimice etc.) ale substantivului în discuţie.

Totuşi, alături de celelalte semne ale genului personal, vocativul este un argument suplimentar, care întăreşte celelalte mărci.

Atunci când nu are formă omonimă cu nominativul, ca în exemplul de mai jos:

(10) *De vréme că ne-au slujit norocul aşea şi al tău şi al meu, fiul meu, şi n-au fost să fim în scaunul crăiesc al tătîne-tău,... să alegem ce rău mai mic să véde...* (Costin, *De neamul moldovenilor*, 305),

vocativul substantivelor încadrate în clasa genului personal preferă, pentru singular, desinenţele *-o* (pentru feminin), respectiv *-e* (pentru masculin):

(11) *Priietene şi frate. De vréme ce la nevoia ta la mine şi la agiutorul meu ai năzuit, al doilea după agiutorul lui Dumnedzeu, eu încă, înţelegînd strîmbătatea ta, supt apărarea mea te-am primit şi cu agiutorul meu şi al tău de la Dumnedzeu s-au făcut toate deplin.* (Costin, *De neamul moldovenilor*, 293)

D. **Construcţia cu *pe* a obiectului direct** exprimat prin nominal în acuzativ cu trăsătura [+persoană], [+definit] este o caracteristică esenţială a substantivelor din clasa genului personal. Această construcţie se foloseşte numai în cazul numelor proprii sau al numelor comune de persoană şi mai rar în cazul substantivelor nume de animale personificate:

(12) *…într-aceea noapte au fugit Radul vodă den cetate,* ***lăsând pre doamnă-sa Mariia*** *şi pre fiică-sa Voichiţa şi tot ce au avut şi s-au dus la turci* (Ureche, 94)
(13) *Ei s'an semeţit: ce-au dat aşa, au şi tăiat* ***pre un fecior*** *a străjerilor.* (Iorga, *Scrisori*, 72)
(14) *Şî aceste locur, când o am vândut,* ***am întrebat pre toţ fraţii miei*** *şi pre toate rudele mele.* (DÎR, 99)

Mult mai puţin specifică este realizarea obiectului direct fără prepoziţia *pe*:

BDD-V821 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)

(15) *Megiiaşi<i> m-au învăţa[t] să întreb **fr[aţii]** de sat şi **nepoţii** fi-vo[r] vreadnici să de ei pentru capul miu, să-m scumpere capul şi să ţie ei moşâia.* (DÎR, 96)

În ceea ce priveşte cazurile oblice sunt de reţinut două fenomene:

E. **Genitiv-dativul substantivelor feminine nume de rudenie terminate în *–că*** se realizează diferit faţă de genitiv-dativul substantivelor nonpersonale:

(16) *Care are Pană să răspunză, după cum şi cărţi s-au găsit după moartea frăţini-său Mihalcii Condoiane, scrise păntru astă mie dă lei, care i-au lăsat răposata maica lor **fică** dumneaei cei mai mici.* (Iorga, *Scrisori*, 111)

(17) *Ci, frate, nu ştiu cum să dau rugăciune dumitale pentru dragostea **Maică Prăcistă.*** (Iorga, *Scrisori*, 130)

(18) *În anul 7153 au făcut şi nunta **fiică** sale Vasilie vodă, cei mai mari, doamnei Mariei, după cneadzul Ragivil, om de casă mare, den cnédzii Litfei.* (Costin, *Let.*, 120)

(19) *Pentru că gătire era să facă de nunta **fiică** mării-sale doamnii Mariei, care după Costandin-vodă, domnul Moldovii, o au dat, care nuntă nu s-au putut face într-alt chip după al domnilor obicéiu.* (CM II, 65)

(20) *...înţelegîndu această veste veselitoare de izbînda creştinilor şi singerea păgînilor, au dat slavă lui Dumnezeu şi maică sfinţii-sale.* (CM II, 93)

(21) *Şi de la mănăstire purcegîndu au venit la vii la Piteşti, de au fostu acolo la culesul viilor şi acolo au adus şi pre coconaşul **fiică** mării-sale, al doamnii Mariei de la Ţarigrad.* (CM II, 94)

(22) *Atuncea dar, avîndu măriia-sa şi nuntă a face pă cîşlegi a **fiică** mării-sale doamnii Ilincăi cu Scarlatache, coconul lui Alixandru, dragomanul cel mare împărătescu, cinstit-au întîi cu dregătorie pre acestu cocon, făcîndu-l păharnic mare.* (CM II, 96)

Există însă şi exemple contrare care demonstrează faptul că păstrarea radicalului nu este consecventă şi că uzul oscilează între marcarea şi nemarcarea alternanţelor:

(23) *fiind la mănăstirea Brîncovénilor (unde era astrucate oasele pomenitei **maicei** mării-sale)* (CM II, 104)

(24) *[De trimiterea unor boieri la nunta **fiicii** lui banfi Gheorghe, gubernatul cel mare al Ardealului]* (CM II, 118).

F. **Genitiv-dativul realizat cu marca proclitică *lui***, construcţie care apare mai ales în cazul substantivelor masculine, dar care s-a extins şi la substantivele feminine. Folosirea nediferenţiată în funcţie de gen a articolului proclitic *lui* arată faptul că *lui* trebuie interpretat ca marcă a genitiv-dativului personal, în afară oricărei consideraţii de gen:

(19) ***a lu mueriĭ*** *lu Apafi.* (DÎR, 122)

G. Substantivele feminine care au în radical diftongul *oa* sau *ea* monoftonghează la genitiv-dativ aceşti diftongi în vocalele *e* sau *o*. Substantivele feminine de rudenie păstrează în cursul declinării diftongii din radical. Nemanifestarea alternanţelor vocalice în paradigma numelor de rudenie le deosebeşte de substantivele prototipice:

BDD-V821 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)

(20) *au murit otrăvit de cumnată-sa, de doamna lui Ieremiei vodă,... care fapte acéi* ***doamne*** *apoi mai pre urmă au arătat Dumnedzău cu patimile ei.* (Costin, *Let.*, 57)

(21) *Şi s-au însurat aice în ţară, de-au luat o fată a* ***doamnei*** *Dabijoaie.* (Neculce, 127)

(22) *Numai să punè doamna şi cu fratele* ***doamnei,*** *Lupaşco spătarul, fiindu-i cumnat lui Şerban, de-i scotè capul.* (Neculce, 149).

Concluzii

Româna este foarte sensibilă la diferenţele de gen. Această caracteristică rezultă atât din păstrarea neutrului, alături de feminin şi de masculin, cât şi din necesitatea de marcare, în interiorul animatului, a unei clase de substantive care prezintă semul [+animat].

Clasa lexicală de substantive caracterizată prin prezenţa, în configuraţia lor semantică, a trăsăturii [animat] subordonează clasa substantivelor caracterizate prin semul [uman] sau [personal]. În cadrul acestei subclase, numele de rudenie ocupă un loc important. În limbile în care subclasa substantivelor personale prezintă particularităţi flexionare, precum în română, formând aşa-numitul *gen personal,* clasa animatului subordonează genul personal.

Inventarierea trăsăturilor de gen personal ale numelor de rudenie pune în evidenţă cel puţin două fenomene. În primul rând este evidentă tendinţa de păstrare a unei forme unice la toate cazurile sau a unei forme cât mai puţin variabile. În al doilea rând există o relaţie strânsă între semantismul inerent al numelor de rudenie, acela de a desemna persoane unice în conştiinţa vorbitorilor, şi mijloacele morfosintactice prin care se reda ideea de individualizare a acestor substantive în discurs.

SIGLE

CM I, II = *Cronicari munteni*, texte selectate, studiu introductiv, note şi glosar de Liviu Onu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970.

DÎR = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareş), Bucureşti, Editura Academiei, 1979.

Iorga, Scrisori = *Scrisori de negustori tipărite cu o prefaţă pentru Sfatul negustoresc de Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1925 şi *Documente româneşti din Archivele Bistriţei (Scrisori domneşti şi scrisori private)*, Bucureşti, Editura Librăriei Socecŭ & Comp., 1899.

Miron Costin, Let. / Miron Costin, De neamul moldovenilor = Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.

Neculce = Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, ediţie îngrijită, cu glosar, indice, şi o introducere de Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955.

Ureche = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955.

BIBLIOGRAFIE

Cazacu, Boris, 1947, „Remarques sur l'emploi des adjectifs possessifs en roumain", *Bulletin Linguistique*, XV, p. 95−102.

Comrie, Bernard, 1989, *Language universals and linguistic typology*, Oxford, Basil Blackwell.

Diaconescu, Paula, 1966, „Declinarea cu «articol definit» proclitic în limba română. Genitiv-dativul substantivelor comune, nume de persoană", *Studii şi cercetări lingvistice*, XVII, 5, p. 555−566.

BDD-V821 © 2010 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)

Diaconescu, Paula, 1968, „Vocativul în *-(ul)e*”, *Studii şi cercetări lingvistice*, XIX, 5, p. 469−472.
Drzewiecki, Konrad, 1918, *Le genre personnel dans la déclinaison polonaise*, Paris, É. Champion, Colecţia Toronto.
Faiciuc, Ion, 1973, „Vocativul termenilor de înrudire şi al prenumelor în graiul maramureşean”, *Cercetări de lingvistică*, XVIII, 1, p. 63−71.
Felecan, Nicolae, 2009, „Influenţa vocativului asupra nominativului la numele de persoană în subdialectul maramureşean”, *Lucrările celui de-al XIII-lea simpozion internaţional de dialectologie”*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 91−96.
Graur, Alexandru, 1931, „Despre vocativul românesc”, *Grai şi suflet*, V, p. 178−181.
Graur, Alexandru, 1945, „Contributions à l’étude du genre personnel en roumain”, *Bulletin Linguistique*, XIII, p. 97−104.
Graur, Alexandru, 1945, „Notes sur l’emploi enclitique des adjectifs possesssifs en roumain”, *Bulletin Linguistique*, XIII, p. 156−161.
Puşcariu, Sextil, 1921−1922, „Despre *pre* la acuzativ”, *Dacoromania*, II, p. 565−581.
Racoviţă, C., 1940, „Sur le genre personnel en roumain”, *Bulletin Linguistique*, VIII, 1940, p. 154−158.

Personal Gender Characteristics of Kinship Terminology in Early Romanian

The aim of the paper is to underline the predisposition of the Romanian language towards the category of the animate. The animate represents a lexico-semantic class of nouns including kinship terminology, which distinguishes itself through a particular morpho-synthetic behavior. This is the reason for which this terminology displays personal gender features that set them apart from the prototypical nouns and brings them together to proper nouns.

BDD-V821 © 2010 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:46:51 UTC)